

Review of law sciences

Volume 2 *Review of law science* 2018-1

Article 25

3-26-2018

Scientific analysis of undisclosed contracts

N.I. Askarov

Tashkent state university of law, Tashkent, 100047, Uzbekistan, tsulscience@tsul.uz

Follow this and additional works at: https://uzjournals.edu.uz/rev_law

Part of the [Business Organizations Law Commons](#)

Recommended Citation

Askarov, N.I. (2018) "Scientific analysis of undisclosed contracts," *Review of law sciences*: Vol. 2 , Article 25.

Available at: https://uzjournals.edu.uz/rev_law/vol2/iss1/25

This Article is brought to you for free and open access by 2030 Uzbekistan Research Online. It has been accepted for inclusion in Review of law sciences by an authorized editor of 2030 Uzbekistan Research Online. For more information, please contact brownman91@mail.ru.

Yuridik fanlar axborotnomasi
Вестник юридических наук
Review of Law Sciences

SCIENTIFIC ANALYSIS OF UNDISCLOSED CONTRACTS

N.ASKAROV^a

**Academy of Public Administration under the President of the Republic of Uzbekistan,
Tashkent, 100003, Uzbekistan**

НАУЧНЫЙ АНАЛИЗ НЕНАЗВАННЫХ ДОГОВОРОВ

Н.АСКАРОВ^a

**Академия государственного управления при Президенте Республики Узбекистан,
Ташкент, 100003, Узбекистан**

НОМЛАНМАГАН ШАРТНОМАЛАРНИНГ ИЛМИЙ ТАҲЛИЛИ

Н.АСКАРОВ^a

**Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви Академияси, Тошкент,
100003, Узбекистан**

Аннотация: қонунчиликда кўрсатилмаган янги шартномалар шакллари қидириш фуқаролик муносабатлари иштирокчиларининг доимий шартномалар шакллари соддалаштириш фаолияти билан bogliq. Ушбу мақолада номланмаган шартномаларни вужудга келиши ҳамда мазкур шартномаларнинг турлари ва таркиби таҳлил қилинган. Бундан ташқари, мақолада номланмаган шартномаларнинг замонавий турларига ҳам алоҳида эътибор қаратилган. Мақолада номланмаган шартномаларнинг қонунчиликнинг ўхшашилик тамойили бўйича қўллашнинг ўзига хос тарафлари таҳлил қилинади. Шартноманинг мазкур тури бўйича хорижий ва миллий олимлар фикрлари таҳлил қилинади. Мақолада номланмаган шартномаларнинг юридик жиҳатдан тўғри расмийлаштирилиши нафақат Ўзбекистон, балки бутун дунё фуқаролик ҳуқуқининг устувор йўналишларидан бири эканлиги қайд этилган.

Калит сўзлар: номланмаган шартномалар, ҳуқуқий муносабатлар, фуқаролик ҳуқуқи, аралаш шартномалар, аналогия, нотипик битимлар, тартибга солинмаган муносабатлар, қонун ижодкорлиги.

Аннотация: поиск новых конструкций договоров, не описанных в законодательстве, связан с непрерывным поиском участников соглашений упрощенных и взаимовыгодных условий договоров. В данной статье описан ход возникновения непоименованных договоров с проведением анализа типологии и структуры таких соглашений. Кроме этого уделено особое значение современным типам заключаемых непоименованных договоров. Также проанализирован вопрос применения аналогии права к непоименованным договорам. Изучены мнения зарубежных и отечественных учёных по данному вопросу. Отмечено, что изучение вопроса правильных и юридически грамотно составленных непоименованных договоров на сегодняшний день является одной из приоритетных отраслей гражданского права не только в Узбекистане, но и во всём мире.

Ключевые слова: непоименованные договоры, правовые отношения, гражданское право, смешанные договоры, аналогия, нетипичные соглашения, не установленные правовые отношения, правотворчество.

Annotation: the search for new constructions of contracts, not described in law, is connected with the constant search for participants of agreements of simplified and mutually beneficial contract terms. This article described the course of the emergence of non-named contracts with the analysis of the typology and structure of such agreements. Moreover, high priority was given to the modern types of non-

named contracts. Also, the article analyzed the application of law analogy to non-named treaties. The opinions of foreign and local scientists on this issue were studied. It is noted that the study of the issue of correct non-named contracts with legal literacy is one of branches of igh priority of civil law not only in Uzbekistan but throughout the world.

Keywords:*non-named contracts, legal relations, civil rights, mixed contracts, analogy, atypical agreements, not established legal relations, law-making.*

2017 йил давомида мамлакатимизнинг барча соҳаларида Ҳаракатлар стратегияси доирасида улкан ўзгаришлар амалга оширилди. Ҳукукий соҳада ҳам янгилашни ва мавжуд муаммоларни очиқ ифода этиш ва уларни ечимини аниқлаш бўйича муайян ҳаракатлар амалга оширилди. Ушбу ўзгартиришлар асосан мавжуд қонунчиликни либераллаштириш ҳамда фуқароларга ижтимоий фаол бўлишлари учун қўшимча имкониятлар яратишдан иборат бўлди. Мисол учун, хорижий валюта конвертациясининг соддалаштирилиши, фуқароларнинг мулкдор бўлишга доир ҳуқуқларининг кенгайтирилиши жамият учун қўшимча имкониятлар яратиб берди. Қўшимча имкониятлар яратилиши эса қўшимча мажбуриятлар ва янги турдаги, олдин қонунчиликда тартибга солинмаган муносабатларнинг вужудга келишини тақозо этади.

Бу каби муносабатлардан бири сифатида номланмаган шартномаларни кўрсатиш мумкин. Номсиз деб амалда жамиятда мавжуд бўлган, бироқ қонунчилик нуктаи назаридан тартибга солинмаган муносабат тушунилади. Номланмаган шартномаларни тузиш бўйича қонунчиликда бирор-бир чеклов мавжудми, номланмаган шартнома концессуал шартномалар тоифасига кирадими ёки ҳақиқий шартномалар тоифасига мазмунидаги саволлар бугунги кунда долзарбдир.

Мавжуд қонунчилигимизни такомиллаштириш ҳамда давлат томонидан мазкур соҳани тартибга солишни такомиллаштириш учун ушбу саволларга жавоб топиши зарур.

Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодекси (кейинги матнларда ФК)нинг 354-моддаси 3-бандида номланмаган шартномаларни тузиш мумкинлиги белгиланган бўлиб, унинг моҳияти фуқаролик ҳукукий муносабатлар субъектлари учун қонун ва бошқа ҳужжатларда кўзда тутилган ҳамда кўзда тутилмаган шартномани тузиш имкониятининг мавжудлиги билан ифодаланади. Таъкидлаш лозимки, фуқаролик ҳукуқи назариясида шаклланган номланмаган шартномаларнинг мазмун-моҳияти айнан қонунда белгиланган “Тарафлар қонун ҳужжатларида назарда тутилмаган шартномани ҳам тузишлари мумкин” деган қоида асосида очиқ берилган. Бунда номланмаган шартнома деганда амалдаги фуқаролик қонунчилигида мустаҳкамланмаган (номланмаган) шартнома деб хулоса чиқариш мумкин.

Юридик адабиётларда, кўпинча ФКда мустаҳкамланмаган номланмаган шартномаларни аниқлашга доир қўшимча асослашлар учрайди.

Хусусан, Р.Д.Рўзиев лизинг шартномасини таҳлил қилар экан, ушбу шартномада мулкни сотиб олишдаги ижарага берувчи ва ижарага олувчининг иштирокидан ташқари кодексда тартибга солинган ижара шартнома муносабатлари, яъни мулкни ҳақ эвазига топшириш шартнома муносабатлари ҳам акс этганлигини, шартноманинг йўналтирилганлик мазмуни “лизинг” тушунчасидан кенгрок бўлганлиги боис қонун чиқарувчи лизинг шартномасини ижара шартнома муносабатларига асосли равишда киритган ва ушбу шартнома ФКнинг 354-моддасига риоя қилинган ҳолда тузилган деган хулосага келган [1].

Маълумки, Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 364-моддасига кўра шартноманинг предмети тўғрисидаги шартлар, қонун ҳужжатларида бундай турдаги шартномалар учун муҳим ёки зарур деб ҳисобланган шартлар, шунингдек тарафлардан бирининг аризасига кўра келишиб олинishi зарур бўлган ҳамма шартлар муҳим шартлар ҳисобланади.

Қонунчиликда мустаҳкамланмаган шартномалар предмети ва мазмунини ташкил этувчи муносабатларни қонунчилик билан тўғридан-тўғри тартибга солишнинг мавжуд эмаслиги битим матнини тузаётганда баҳсли, зиддиятли вазиятларда қандай меъёрлардан фойдаланиш бўйича кўпинча тартибсизлик тасаввурини пайдо қилади.

ФКда тўғридан-тўғри бўлмасда, номсиз шартномалар тўғрисида факатгина иккита моддада келтирилиб ўтилади. Номсиз шартномаларнинг қолган меъёрлари қонун ҳужжатларида акс эттирилмаган. Номланмаган шартномани ФК ёки бошқа ҳукукий ҳужжатларнинг алоҳида моддаларига, параграфларидан бирида аниқ берилмаганлиги сабабли, қулай қондани топиш учун бутун қонунчилик бўйича “излашга” мажбур қилади. Бу эса суд амалиётини таҳлил қилганда аниқ кўринади.

Номланмаган шартномаларни ҳукукий тартибга солиш масалалари номланмаган шартномани тузиш ҳуқуқини амалга оширишнинг чекланганлиги муаммолари билан чамбарчас боғлиқ. Шундай ёки бошқача бўлганда ҳам, агар номланмаган шартномалар тўғрисида

гапирадиган бўлсак, шартлашувчи томонларнинг ўзаро шартнома салоҳиятини амалга оширишни чеклайдиган қоидалар фуқаролик қонунчилигида мустаҳкамланган бўлиб, муаммо қай тарзда ва қандай тартибда ушбу қоидаларни ҳамда бошқа тартибдаги қоидаларни уларга нисбатан қўллаш лозимлигидан иборат.

Шубҳасиз, бунга ўхшаш масалаларни ҳал қилаётганда, албатта, камчилик ва ўхшашлик тушунчаларига дуч келамиз. Фуқаролик ҳуқуқида камчилик тушунчасининг турлича изоҳлари учрайди. Айримлар камчилик деб “амалдаги қонунчилик тизимида ҳуқуқий жиҳатдан тартибга солишни талаб этадиган масалани ҳал этувчи ҳуқуқий қоидаларнинг мавжуд эмаслигини”, бошқалар эса “ҳуқуқий тартибга солишнинг тўлиқ ёки қисман мавжуд эмаслиги, ҳақиқатдан тартибга солишни талаб этадиган ва бажариш учун мажбурий бўлган ҳуқуқий қоидаларсиз муносабатларнинг тегишли соҳаси нормал ҳолатда фаолият юрита олмаслигини” айтишади [2]. Ҳақиқатдан, у ёки бу масаланинг ҳуқуқий жиҳатдан тартибга солинмаганлиги ҳар доим ҳам шунга ўхшаган муносабатларнинг нормал фаолияти йўлида қандайдир тўсиқ бўлавермайди. Исталган, айниқса, фуқаролик қонунчилиги муносабатларининг тартибга солинишининг турли-туманлиги таъсирида мунтазам равишда ривожланади. Шунинг учун камчиликлар ҳуқуқни ҳам, шунингдек қонунчиликни ҳам табиий ва ажралмас таркибий қисми бўлиб қолаверади.

Замонавий фуқаролик қонунчилиги нуқтаи назаридан камчилик бўлиб, қачонки муносабатлар тўғридан-тўғри қонунчилик ёки томонлар битими билан тартибга солинмаган ва уларга нисбатан қўлланиладиган тадбиркорлик муносабатлари тажрибаси мавжуд бўлмаган вазият ҳисобланади. Исталган ҳуқуқий ечим ҳуқуқий асосга ҳам эга бўлишини ҳисобга олган ҳолда [3], шунга ўхшаш вазиятларни ҳал этиш воситаси бўлиб қонунчиликни ўхшаш бўйича қўллаш аналогия ҳисобланади.

Айрим фуқаролик ҳуқуқи мутахассисларининг илмий ишларида қуйидаги фикр ҳам учрайди. Унга кўра ҳавола этилган меъёрлардан фойдаланган ҳолда ҳуқуқ меъёрларини қўллаш, “қонун чиқарувчининг ўзи томонидан киритилган” меъёрларни аналогия бўйича қўллашдан бошқа ҳеч нарса эмас [4]. Бу фикрнинг асоссиз эканлигини исботлаб, таниқли рус олими М.И.Брагинский шундай дейди: “...ҳавола қилинган меъёр ва унинг олувчиси ўзи билан қонунга киритилган ягона хатти-ҳаракатлар қонунини ифодалайди”, бундан фарқли равишда аналогия “қонунда аниқланган камчиликни тўлдириш вазифасини бажаради”; “ҳавола меъёрини аналогия бўйича қонунни қўллашдан фарқи шундан иборатки, охириги ҳолатда шунга ўхшаш меъёрни томонлар ёки юзага келган баҳсни кўриб чиқувчи суд, биринчи ҳавола меъёрида қонун чиқарувчининг ўзи белгилайди”. Рус олимининг юқоридаги фикрларига қўшилган ҳолда қонун аналогиясини номланмаган шартномаларга қўллаш доим ҳам қўрилган самара бермаслигини таъкидлашимиз лозим.

Масалан, бирор маҳсулотни олди-берди шартномаси доим ҳам олди-сотди шартномаси асносида тузилиши ва кўриб чиқилиши мумкин эмас. Электрон домен, яъни веб сайтларнинг номини сотиш тўғрисидаги битимга назар солайлик. Бу битимга асосан бир юридик шахс иккинчи тарафга – юридик ёки жисмоний шахсга муайян домен исми (мисол учун, tadqiqot.uz)ни сотади, иккинчи тараф эса сотиб олади. Албатта, ушбу “сотиб олиш” бир икки ёки кўпи билан беш йилга ушбу домендан фойдаланишни назарда тутаяди. Ушбу битимни олди-сотди ёки ижара шартномаси сифатида баҳолашимиз мумкинми? Олди-сотди шартномасида сотилаётган маҳсулот сотувчи тегишли бўлиши ва шартномадан сўнг тўлиғича сотиб олувчига берилиши лозим. Бу ҳолатда домен исми на сотувчига тўлиқ мулк ҳуқуқи асосида тегишли, на сотиб олувчи уни ўзи истаганича тасарруф эта олади (мисол учун, қайта сота олмайди). Ижара шартномасининг асосий шартларидан бири бу ижара объектнинг ижара олувчига унинг табиий амортизацияси билан боғлиқ бўлган харажатларни инобатга олган ҳолда муайян ҳақ эвазига ёки текин фойдаланиш учун топшириш. Доменни сотиб олиш шартномаси ижара шартномасига яқиндек кўринсада, бироқ унда ҳеч қандай табиий амортизация ҳақида гап йўқ. Демак, биз ушбу шартномани номсиз, номланмаган шартнома сифатида баҳолашимиз мумкин бўлади.

Фуқаролик ҳуқуқи томонидан номланмаган шартномаларни аналогия ёрдамида тартибга солиш лозим ва муҳим деган ушбу далил тасдиқланади. Қонун аналогияси аввалгидек қонунчилик билан тартибга солинишдан ташқарида қолган шартномаларга нисбатан қўлланилиши мумкин. Масалан, сақлаш шартномаси ҳисобланмайдиган мулкни қўриқлаш бўйича шартнома [5].

Қонунчилик билан мустаҳкамланмаган шартномалар билан умумий хусусиятга эга бўлмаган номланмаган шартномаларни ўзига хос ҳилдаги унитар номланмаган шартномалар ҳуқуқий жиҳатдан тартибга солинишига мурожаат этамиз.

Номланмаган шартномаларга нисбатан меъёрлар қандай тартибда қўлланилиши тўғрисидаги баҳслар олдинги давридаги фуқаролик ҳуқуқи мутахассислари ўртасида ҳам мавжуд эди.

Масалан, цивилист олим О.С.Иоффе шундай тахмин қилган, “қонун билан мустаҳкамланган типик шартномалардан бирини қамраб олган ўзига хос шартномани тузганда, у ушбу типдаги шартнома тўғрисидаги қоидаларга бўйсунган бўлади. Қачонки, қонунга зид келмайдиган, аммо у билан назарда тутилмаган ҳам янги типдаги шартнома мажбурияти шаклланганда, уни меъёрлаш қонун аналогияси бўйича ёки лозим бўлган ҳолатларда ҳуқуқ аналогияси бўйича амалга оширилиши лозим” [6]. Моҳияти бўйича муаллиф турли номланмаган шартномалар учун турли қоидалар ўрнатишга уринган. Бошқа шартномалар билан ўхшаш хусусиятларга эга биринчи шартномаларга ушбу шартномаларга тааллуқли қоидалар қўлланилиши лозим. Бундан ташқари, муаллиф ушбу таъриф билан қуйидагини бевосита келтирди, яъни номланмаган шартнома нафақат ҳуқуққа маълум бўлган шартномаларнинг биронта типига тўғри келмайдиган шартномалар, балки қонун билан мустаҳкамланган шартнома типларининг бири билан қамраб олинган шартномалар ҳам ҳисобланади. Шу тарзда, номланмаган шартномалар деганда нафақат маълум бўлган шартномалардан биронтаси билан умумий хусусиятга эга бўлмаган шартномаларни, балки ўзига хос хусусиятлари ҳисобга олинган қандайдир тартибга солинган шартнома типига (хилига, турига) қирадиган шартномалар деган ҳулосаларнинг тўғри эканлигига яна бир маротаба ишонч ҳосил қиламиз.

Аммо О.С.Иоффе томонидан қилинган ҳулосалар бўйича саволлар ҳам туғилади. Агар ушбу “типдаги” шартнома меъёрлари ўз хусусияти, хоссаси, моҳияти бўйича қўлланилиши мумкин бўлмаса, қандай меъёрларни номланмаган шартномаларга нисбатан қўллаш мумкин? “Янги типдаги” номланмаган шартномалар учун эса аввал аналогиянинг қайси туридан фойдаланиш лозим, шунингдек умуман мажбурият ҳуқуқининг умумий меъёрларини қўллаш лозимми?

Аралаш ва типик бўлмаган шартномаларга диссертация тадқиқотини бағишлаган В.А.Писчиков шундан келиб чиқадики, яъни “шартномалар тизимида ўрин эгаллаш эҳтимолига қодир бўлган исталган шартномада, унда мавжуд шартнома конструкцияларининг аломатларини (таркибий қисмларини) аниқлаш мумкин, аммо шунга қарамасдан қонунчиликда мавжуд бўлмаган бўшлиқни фақатгина маълум шартнома конструкцияси меъёрлари ёрдамида тўлдириш зарур деб ҳисоблайди. Муаллиф, биринчидан, амалдаги қонунчиликка мувофиқлигини аниқлаш учун номланмаган шартнома шартларини ўрганиб чиқишни таклиф этади. Шу муносабат билан унинг фикрича, аввал битимлар кейин мажбуриятлар тўғрисидаги ва фақат шундан сўнг шартномалар тўғрисидаги умумий қоидалар қўлланилиши лозим. Иккинчидан, “ФК назарда тутилган шартнома моделлари таркибий қисмларига ўхшаш аломатларни аниқлашни таклиф этади. Агар янги шартнома типик шартноманинг турдош аломатлари билан таърифланса, унда бу унга нисбатан тегишли меъёрларни қўллаш учун асос бўлади”. Улар номланмаган шартноманинг ўзига хос хусусиятига зид келмайдиган қисмида қўлланилиши лозим. Шу билан бирга муаллиф фикрича, шунга ўхшаш шартномалар тўғрисидаги меъёрларни янги ҳуқуқий муносабатларга нисбатан қўллаш, ҳуқуқ аналогиясини қўллаш имконини йўққа чиқаради. Шунингдек, “уларнинг шаклланмаганлиги таъсирида” тадбиркорлик тажрибасини қўллаш тўғрисидаги барча мақсадлар истисно этилади. Бир вақтнинг ўзида номланмаган шартномалар тадбиркорлик муомала қоидалари билан, шунингдек уларнинг мажбурият ҳуқуқи умумий қоидаларига зид келмаслиги шароитида томонлар билан келишилган бевосита унинг шартлари билан тартибга солиниши мумкин.

ФК матнига мажбурият ҳуқуқининг умумий қисми ўз-ўзидан қўшилиши, нафақат кодекснинг алоҳида қисмида мустаҳкамланган аниқ бир шартномалар учун, балки номланмаган шартномалар учун ҳам улкан аҳамиятга эга. Биринчилар учун бу ҳуқуқий воситаларнинг муҳим тежалиши. Чунки уларнинг қўлланилиши “қонун чиқарувчини алоҳида типдаги шартномаларга бағишланган ФК бобларида, умумий қоида қайтадан ҳосил қилишдан озод этади”. Ундан ташқари, улар турли хилдаги шартномаларни ягона тарзда тартибга солишни таъминлайди. Номланмаган шартномалар учун умумий қоидалар уларнинг ҳуқуқий тартибга солишдаги бўшлиқни йўқотишга имкон беради. Умумий қоидаларнинг мавжуд эмаслиги шароитида қонунчиликка номаълум бўлган шартномаларни тузган шартлашувчи томонлар, шубҳасиз, уларни тартибга солиш муаммоси билан тўқнашган бўлар эди. Чунки барча ҳуқуқ ижодкорлиги ҳам шу қадар юқори даражага эга эмаски, янгидан ташкил этилган шартнома унинг мазмуни бўйича мукамаллиги ва тўғрилиги нуктаи назаридан ФК умумий қоидаларига мувофиқ келади деб таъкидлаймиз. Янги шартнома моделини мустаҳкамлайдиган меъёрлар “унинг етарли даражада индивидуаллаштириши таъминлангандан сўнг ва тегишли моделдан фойдаланишда пайдо

бўладиган алоҳида масалаларни ҳал қилишнинг мақбул усуллари аниқланганидан сўнг пайдо бўлади: ...янги моделларнинг етарли даражадаги амалиёти шаклланиши лозим. Натижада махсус ҳуқуқий тартибга солиш амалиётдан ортда қолиши мумкин. Ва ушбу камчиликларни бартараф этиш усулларида бири бўлиб умумий меъёрларга мурожаат этиш хизмат қилиши мумкин”.

Мажбуриятларни бажаришнинг умумий қоидалари мажбурият шартлари ва қонун талабларига ва бошқа ҳуқуқий ҳужжатларга мувофиқ тегишли тарзда бажаралиши лозим деган қонунда ўз ичига олади. Бундай шартлар ва талаблар мавжуд бўлмаганда, тадбиркорлик тажрибасига ёки бошқа тақдим этиладиган талабларга мувофиқ бажарилиши лозим.

Қонун чиқарувчи “махсус қонун умумийни сиқиб чиқаради” деган тамойилни ҳисобга олган ҳолда шартномадан келиб чиққан мажбуриятларга агар ушбу бобнинг қоидаларида ва ушбу Кодексда келтирилган шартномаларнинг айрим турлари тўғрисида баён этилган қоидаларда бошқача тартиб назарда тутилган бўлмаса, мажбуриятлар тўғрисидаги умумий қоидалар (ФКнинг [234–352-моддалари](#)) қўлланилади. Ўз навбатида, бир томонлама битимларга нисбатан мажбурият ва шартномалар тўғрисидаги умумий қоидалар қай даражада қонунга, битимнинг бир томонлама хусусиятига ва моҳиятига зид келмаса, шу даражада қўлланилади. Битимнинг бир томонлама хусусияти билан шартномани тузиш, ўзгартириш ва бекор қилиш тўғрисидаги қоида зиддиятга киришади. Агар бу ҳаракатлар икки ёки ундан кўп томонлар хоҳиш-иродаси бўйича амалга оширилса, шартнома ва битимлар тўғрисидаги умумий қоидаларга бағишланган боблар ўз мазмуни бўйича бир-бирига нисбатан рақобатдош ҳисобланмайди. Тартибга солишнинг умумий предметида эга масалаларда, масалан, 107-моддаси (“Битимнинг ёзма шакли”)нинг битим (шартнома) шаклида уларнинг ўзаро тўлдириши кўринади. Номланмаган шартномалар эркинлигини чекловчи сифатида кўриб чиқилган, аввалги параграфларда таҳлил этилган императив қоидалар, шунингдек шартномалар, мажбуриятлар тўғрисидаги умумий қоидаларга ва битимга бағишланган бобга ҳам фақатгина қўшимча ҳисобланади.

Кўринадики, бошқа шартномалар билан умумий аломатга эга бўлмаган номланмаган шартномаларни тартибга солиш учун, уларни тартибга солиш предметида нисбатан мос равишда ФК битимлар, мажбуриятлар ва шартномалар тўғрисидаги бобларидан фойдаланиш зарур. Қандайдир саволлар бўйича қарама-қаршиликлар аниқланганда – қонун талабларига амал қилиш лозим. Агар бу қонунга бир томонлама хусусиятга ва битим моҳиятига зид бўлмаса, бир томонлама номланмаган битимлар, мажбуриятлар ва шартнома тўғрисидаги умумий қоидалар билан тартибга солинади. Номланмаган шартномаларга нисбатан шартномалар тўғрисидаги умумий қоидалар қўлланилади. Мажбуриятлар тўғрисидаги умумий қоидалар эса, агар бошқаси (“Шартнома тушунчаси ва шартлари”) қоидалари билан назарда тутилмаган бўлсагина қўлланилади. Ўз навбатида, агар бу қонунга, шартноманинг икки томонлама хусусияти ва моҳиятига зид келмаса, битим тўғрисидаги бобнинг қоидалари мутлақ номланмаган шартномаларга нисбатан қўлланилиши лозим. ФК умумий қисмидаги ушбу барча меъёрлар, қонун аналогиясидан фойдаланилмаган ҳолда мутлақ номланмаган шартномаларга нисбатан тўғридан-тўғри қўлланилади. Чунки мажбурият ҳуқуқининг умумий қисми қонунда ва бошқа ҳуқуқий ҳужжатларда мустаҳкамланган шартномаларга ҳам, шунингдек ўз “қонунчилик рўйхатидан ўтмаган” янги шартномаларга ҳам тегишли.

Қонун аналогиясининг қўллаш талабларидан бири ўхшаш муносабатнинг мавжудлигидир. Шартномаларнинг аниқ хил ва турларини тартибга солишчи меъёрларда мутлақ номланмаган шартномалар учун ўхшаш аломатларни топишнинг имконияти йўқлиги туфайли мажбурият ҳуқуқининг махсус қисмида ушбу “ўхшаш” аломат мавжуд бўлган меъёрни излаш жуда қийин ёки бунинг умуман иложи йўқ. Бундан хулоса қилиш мумкинки, мутлақ номланмаган шартномаларга ФК махсус қисмининг, бошқа қонунларнинг меъёрларини қонун аналогиясидан фойдаланган ҳолда қўллашнинг имкони йўқ.

Қонун аналогияси ишлатилмаслигини ҳисобга олган ҳолда агар қонунчилик билан тартибга солинмаган муносабатларга нисбатан тадбиркорлик тажрибаси қўлланилса, ҳуқуқ аналогияси фақатгина, қонун аналогиясини ишлатиш учун шароит бўлмаса, татбиқ этилади. Бундан тадбиркорлик тажрибаси мавжуд бўлса, аналогияни қўллаш умуман мақбул эмас деб хулоса қилиш мумкин.

Агар муносабатлар тадбиркорлик муносабатлари тажрибаси, томонлар келишуви, мажбурият ҳуқуқининг умумий қисми билан тартибга солинмаган бўлса, мутлақ номланмаган шартномаларга нисбатан ҳуқуқ аналогиясини қўллаш лозим. Яъни томонлар, суд ўзаро ҳуқуқ ва мажбуриятларни белгилашнинг қарор қабул қилиш механизми ва фуқаролик қонунчилиги моҳиятидан, ҳалоллик, ақл-идрок, адолат талабларидан келиб чиқиб тартибга солишнинг бошқа

усули мавжуд бўлмаганда амалга ошириши зарур бўлади. Ҳуқуқ аналогияси ҳавола қилган нарса ўзи билан битимлар мажмуининг асосий тамойилларини акс эттиради, улардан бири ФК моддаларида аниқ мустаҳкамланган, бошқалари у ёки бу меъёр матнига бевосита киритилган. Моҳияти бўйича ФК ва бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларнинг исталган моддасининг умумий тамойилларидан келиб чиқиб, субъектларнинг хатти-ҳаракатларини белгилайди, яъни қайд этилган тамойиллар кўринмаса ҳам, аммо улар қонунчиликнинг барча хусусиятларида мавжуд бўлади” [7], ҳеч бўлмаганда бу тахмин қилинади [8]. “Ўрнатилган қоидалар ва қонунчилик моҳияти – бу аналогияда бевосита тартибга солувчи вазифасини бажарувчи ва ҳуқуқни қўллаш қарорининг ягона ҳуқуқий-меъёрий асоси сифатида ифодаланган ҳуқуқий тамойиллардир” [9].

Ҳуқуқ аналогияси амалда жуда ҳам кам қўлланилади ва шундай фикр ҳам мавжудки, номланган шартнома конструкцияларининг ва мажбурият ҳуқуқи умумий қисмининг салмоқли даражада кўпайиши шароитида унинг ривожланиши ҳақиқатдан анча йироқ [10]. Аммо номланмаган шартномалардан ҳосил бўладиган ҳуқуқ ва мажбуриятларни тартибга солишда зарурий, ҳатто “ўхшаш” меъёрнинг мавжуд бўлмаслиги, фуқаролик ҳуқуқининг умумий тамойиллари тартибга солиниши учун ягона имконият ва баҳсни ҳал қилувчи кафолатга айланади.

Тартибга солишнинг бошқа усули қонунчиликка маълум бўлган шартнома конструкцияси аломатларидан бирига эга номланмаган шартномаларга нисбатан қўлланилиши лозим. Шу билан бирга, қуйидаги тамойилдан келиб чиқиб айтиш мумкинки, агар номаълум мажбурият қонунчиликда назарда тутилган шартнома типига (хил, тур) ўхшаш аломатга эга бўлса, бундай мажбурият тегишли номланган шартноманинг номланмаган турларидан бири ҳисобланади. Бундай ноаниқ мажбуриятга нисбатан типик тизимли аломат билан боғлиқ “бирхиллаштирилган” меъёрларни қўллаш лозим” [11], бошқача айтганда, ўхшаш шартномада шундай муносабатларнинг тартибга солувчи меъёрларни қўллаш лозим (қонун аналогияси).

Ўхшаш ҳуқуқий муносабатлар меъёрларидан фойдаланиб, яъни шартномани қонун доирасидан чиқариб ташлаган аломатлари бўйича, қай даражада ушбу меъёрлар номланмаган шартномаларнинг ўзига хос хусусиятларига мос келишини қиёслаш лозим. Ушбу ҳолатда ўхшаш муносабатлар меъёрлари мажбурият ҳуқуқининг умумий қоидаларига нисбатан махсус қоидалар кучига ва таъсирига эга бўлади. Қўлланилаётган меъёрга, меъёрлар гуруҳида муносабатларнинг қарама-қаршилиги аниқланганда ёхуд шунга ўхшаш муносабатлар улар томонидан тартибга солинмаганлиги сабабли ушбу меъёрларни қўллашнинг имконияти йўқлигида, бундай усул билан камчиликни бартараф этишдан воз кечиш лозим. Бунда мажбурият ҳуқуқининг умумий қисмига, битимлар, мажбуриятлар ва шартномалар тўғрисидаги умумий қоидаларга мурожаат этиш лозим. Шу тарзда, ўхшаш муносабатларда умумий тизимли аломат билан бирлаштирилган, мос келадиган меъёр мавжуд бўлмаганда, шунингдек тартибга солинувчи ва ҳақиқий муносабатлар бир-бирига ҳақиқатдан тўғри келмаганда мажбурият ҳуқуқининг умумий қоидаларига мурожаат этиш керак.

Аниқланган тартибга солиш тартибига нисбатан, нима учун биринчи навбатда, мажбурият ҳуқуқининг умумий меъёрларини эмас, балки қонун аналогиясини қўллаш лозим деган асосли савол туғилиши мумкин. Чунки биринчиси янги муносабатларга нисбатан бевосита таъсирга эга бўлиши мумкин, яъни тўғридан-тўғри ва биринчи навбатда қўлланилиши мумкин. Ҳақиқатда, лаёқатлилиқ, битимлар, шартномалар ва мажбуриятлар тўғрисидаги умумий қоидаларни писанд қилмаган ҳолда, бир қарашда қонун аналогияси ва ҳуқуқ аналогияси ўртасига мажбурият ҳуқуқининг умумий қоидаларини қўллаш тўлиқ аналогия ва унинг янги қўллаш тартибини киритиш кўриниши мумкин. Шунга қарамасдан, ушбу тартибни энг мақбул деб ҳисоблаймиз.

Ўхшаш шартномалар тўғрисидаги меъёрларни янги шартноманинг ҳуқуқий муносабатларига (типик бўлмаган шартномаларга) нисбатан қўллаш ҳуқуқ аналогиясининг қўллашни истисно этади. Ўхшаш шартномалар меъёрларига мурожаат этиш фуқаролик қонунчилигида аналогия институтини, хусусан, қонун аналогиясини амалга ошириш ҳисобланади. Ўхшаш шартномалар меъёрлари, яъни ўхшаш шартнома муносабатларини тартибга солувчи меъёрлар, ҳеч бир шароитда номланмаган шартномаларга нисбатан тўғридан-тўғри таъсир этувчи меъёр сифатида баҳолашмайди ва баҳолаш мумкин эмас. Чунки ушбу меъёрлар билан бошқа, гарчи маъноси бўйича яқин бўлган шартлашувчи томонларнинг муносабатлари тартибга солинади. Маълум бўлган шартномага тааллуқли қоидалар, шунингдек бўшлиқсиз ҳам бўла олмайди. Чунки қонун чиқарувчи томонидан кўрсатилган муносабатлар доираси мукамал ҳисобланади деб ҳеч ким таъкидлай олмайди. Шунинг учун фуқаролик қонунчилигининг ўрнатилган қоидалари, ҳалоллик, ақл-идрок ва адолат талаблари, уни яқунловчи таркибий қисми сифатида номланмаган шартномаларни (тип, хил, турлар бўйича шартномалар таснифига кирувчи) тартибга солувчи занжирдан чиқариб ташлаб бўлмайди.

Бундан ташқари, В.А.Писчиковнинг ҳозирги пайтда тадбиркорлик соҳасида тажрибанинг шаклланмаганлиги сабабли тадбиркорлик муносабатлари тажрибасини номланмаган шартномаларга нисбатан қўллашнинг имконияти йўқ деган фикрига қўшилиб бўлмайди. В.А.Писчиковнинг фикрига қўшилиб бўлмайди. Шартнома ФКнинг 354-моддаси мазмунига кўра, номланмаганлик аломатларига жавоб беришини ёдга олиш етарли, ҳатто агар у қонунчилик билан тартибга солинган шартнома типи, хили, турининг қонун билан тартибга солинмаган бир тури ҳисобланса ҳам. Шунинг учун қонуннинг (ҳуқуқнинг) ҳақиқий аналогияси ҳаракатини истисно этиб, тадбиркорлик муносабатларининг тажрибасидан шартлашувчи томонлар фойдаланиши учун ҳеч нарса ҳалақит бермайди.

Барча ҳолатда масалани бундай тарзда назарий жиҳатдан ҳал қилиш қонун меъёрларига зид келмайди. Шунинг учун тақиқланган деб ҳисобланиши мумкин эмас.

Тажриба шаклланганми ёки йўқ, уни “тадбиркорлик хусусиятига эга” номланмаган шартномаларни ҳуқуқий тартибга солиш соҳасидан чиқариб ташлаш мумкин эмас [12]. Шунинг учун агар шартнома шартлашувчи томонлар ўртасида пайдо бўлган баҳсни ҳал этиш имконини берадиган қонундан ўз ичига олмаса, тадбиркорлик фаолиятининг тегишли соҳасида пайдо бўлган. Агар тажрибанинг мазмуни томонлар учун мажбурий бўлган қонунчилик қоидалари билан ёки ўз шартномалари қоидалари билан зиддиятга киришмаса, кенг қўлланилаётган ҳаракат аналогия бўйича меъёрларни қўллашни тўхтатиб қўяди. Қонун аналогияси бўйича фуқаролик қонунчилигини қўллаш йўли билан номланмаган шартномани ҳуқуқий жиҳатдан таъминлаганда, улар ўртасида тўқнашув пайдо бўлмаслиги учун меъёрий ҳужжатлар таъсирини мувофиқлаштириш зарур. Шу билан бирга, қуйидаги қоидаларни назарда тутиш лозим. Агар ФК унинг тегишли моддаси таъсирига шундай шарт билан имкон берса, яъни агар қонун (бошқа ҳуқуқий ҳужжат) бошқа нарсани назарда тутмаса, унда ФК меъёрларининг таъсири кўриб чиқиладиган масалага нисбатан фақатгина субсидиар, яъни ёрдамчи аҳамиятга эга бўлиши лозим. Қонун меъёрлари амалда деб тан олинган ҳолатда фақат агар бошқаси ФК кўрсатилмаган тақдирда – устунлик Фуқаролик кодекси томонида бўлади. Агарда Кодекс тегишли бобда мавжуд бўлган меъёрлар билан бирга бошқа (махсус) қонун меъёрларини ҳам қўллашни назарда тутса, аммо қайси бири кўпроқ таъсирга эга эканлигини кўрсатмаса, бундай ҳолатда ФК “*primus inter pares*” тенглар ўртасида биринчи сифатида тавсифловчи умумий қонундан қўллаш лозим. Агар қонун чиқарувчи шунга ўхшаш турдаги шартномаларга бағишланган ҳужжатга ФК биринчи қисмида тартибга солинмаган “ва шу билан бирга, қонунда (бошқа ҳуқуқий ҳужжатда) бошқа ечимнинг имконияти тўғрисида қўшимча изоҳ берилмаган ечимни қўшган бўлса, ФКдан ташқарида номланган шартномадан қонун аналогияси йўли билан номланмаган шартномани тартибга солиш учун фойдаланиш мумкин” [13].

Хулоса ўрнида шунини таъкидлаш жоизки, мамлакатимиз қонунчилигини, айниқса, фуқаролик муносабатлари соҳасидаги қонунчиликни доимий такомиллаштириб бориш, бугунги ўзгаришларга бой бўлган давримизнинг талабларидан бири бўлиб, бу йўналишда янги, муқаддам қонунчиликда мавжуд бўлмаган муносабатларни “легаллаштириш” қонун ижодкорлигининг тегишли эътибор талаб қиладиган қисми эканлигини яна бир бор таъкидлаш лозим.

References:

1. Ro'ziyev R.J. Fuqarolik huquqiy shartnomalarni tizimlashtirishning ilmiy-nazariy muammolari. Yosh olimlar ilmiy maqolalari to'plami. - 2013. - №2. - B. 80-81.
2. Tanaga A.N. Prinsip svobodni dogovora v grazdanskoy prave Rossii. - SPb.: Yuridicheskiy sentr Press, 2003. - B.163.
3. Teoriya gosudarstva i prava / Pod red. V.M. Korelskogo i V.D. Perevalova. 2003. - B.34
4. Ioffe O.B., Tolstoy Yu.K. Noviy grazdanskii kodeks RSFSR. JL: Izd-vo LGU, 1965, - B. 30.; Krasavchikov O.A. Sovetskoye grazdanskoye pravo. T.I.- M.: Visshaya shkola, 1985. - B.64-65.
5. Sadikov O.N. Kommentariy k GK RF chasti pervoy. Izd-ye 3-ye. - M.: Yuridicheskaya firma «Kontrakt»: Infra-M, 2005. - B.22.
6. Ioffe O.B. Obyazatelstvennoye pravo. - M.: Gosyurizdat, 1975. - B.38.
7. Ivanova B.A. Nekotorye problemi realizatsii principa sotsialnoy spravedlivosti, razumnosti i dobrosovestnosti v obyazatelstvennom prave. EBD “KonsultantPlyus”.
8. Yemelyanov V.I. Razumnost, dobrosovestnost, nezlopotrebleniye grazdanskimi pravami. - M.: Leks-Kniga, 2002. - B.110.

9. Tanaga A.N. Prinsip svobodi dogovora v grajdanskom prave Rossii. - SPb.: Yuridicheskiy sentr Press, 2003. - B. 166-167 so ssilkoy na Braginskogo M.I. Obshiye polojeniya novogo GK// Xozyaystvo i pravo. - 1995. - №1. - B.18. Teoriya gosudarstva i prava/ Pod red. V.M.Korelskogo i V.D.Perevalova. - B.393.
10. Braginskiy M.I., Vitryanskiy V.V. Dogovornoye pravo. Kniga pervaya: obshiye polojeniya. - M.: Statut, 2002. - B. 136.
11. Romanets Yu.V. Sistema dogovorov v grajdanskom prave Rossii. - M.: Yurist', 2004. - B.72.
12. Shershenevich G.F. Kurs torgovogo prava. T.N: Tovar. Torgoviye sdelki. - M.: Statut. 2003. - B. 523. Eto obstoyatelstvo ukazivayet, chto obichay imel svoje neposredstvennoye znachenie v regulirovanii nepoimenovannix dogovorov yeshye v dorevolyutsionnoy Rossii.
13. Braginskiy M.I., Vitryanskiy V.V. Dogovornoye pravo. Kniga pervaya: obshiye polojeniya. - M.: Statut, 2002. - B.410-411.